ГЕОРГИЙ ТАЛ-МĂРСА

СУЙЛАСА ИЛНИСЕМ

Чӑваш патшалӑх гуманитари ӑслӑлӑхӗсен институчӗ

ГЕОРГИЙ ТАЛ-МӐРСА

Суйласа илнисем

Шупашкар
2019

УДК 821.512.111
ББК 84(2=635.1)6
Т 16

Пичете Чăваш патшалăх гуманитари ăслăлăхĕсен
институчĕн Ăслăлăх канашĕ çирĕплетнĕ

К.Д. Кириллов, А.А. Ыхра, В.П. Станьял
пухса хатĕрленĕ

Ум сăмахне ***К.Д. Кириллов,***
ăнлантарусене ***К.Д. Кириллов,***
А.А. Ыхра, В.В. Никифорова çырнă

Пичете хатĕрлекенĕ, яваплă редакторĕ
В.В. Никифорова

Т 16 **Георгий Тал-Мăрса. Суйласа илнисем: поэзи, драматурги, чăнлавсем, çырусем** / К.Д. Кириллов, А.А. Ыхра, В.П. Станьял пухса хатĕрленĕ; яваплă редакторĕ В.В. Никифорова; ЧПГĂИ. — Шупашкар, 2019. — 320 с.
ISBN 978—5—87677—252—7

Г.В. Тал-Мăрса (1895—1921) — иртнĕ ĕмĕрти культурăри чи паллă ятсенчен пĕри. Унăн пултарулăх кун-çулĕ кĕске, шыравлă, çав вăхăтрах тулăх та тĕреклĕ. Вăл драматургире, поэзире, куçару ĕçĕнче, публицистикăра палăрнă. Чăваш театрне йĕркелекенсенчен пĕри, режиссер тата актер пулнă. Кĕнекене авторăн хайлавĕсен ытларах пайне, халиччен упранса юлнă çырăвĕсене тата докуменчĕсене кĕртнĕ, вĕсенчен чылайăшĕ пĕрремĕш хут пичетленет. Çак кăларăм тăван литературăпа, культура историйĕпе кăсăкланакансене усăллă пулĕ.

УДК 821.512.111
ББК 84(2=635.1)6

ISBN 978—5—87677—252—7

© Чăваш патшалăх гуманитари
ăслăлăхĕсен институчĕ, 2019

Редактортан

Георгий Тал-Мăрса (Георгий Васильевич Зайцев, 1895—1921) çырнисем кĕнеке хальлĕн «Хĕрлĕ çар çыннин юрри» ятпа 1975 çулта кун çути курнăччĕ. Ăна В.П. Станьялпа В.О. Ахун пухса хатĕрленĕ. Вăл кăларăма чылай хайлав кĕреймесĕр юлнă.

Çĕнĕрен кăларакан кĕнекене хайлавсен ытларах пайне, халиччен упранса юлнă çырусене кĕртме тăрăшнă. Пур текста та ал çырусемпе тепĕр хут тĕрĕслесе тухнă, вăл е ку сăлтавпа малтанхи кăларăма улшăнарах кĕнĕ хайлавсене авторăнни пекех хăварнă.

Г.В. Тал-Мăрса хăй çырнисене çине-çинех юсаса-çĕнетсе тăнă, тĕрлĕ вариант йĕркеленĕ. Драма хайлавĕсене тишкернĕ май çав тăрăшу ытларах та палăрать. Кĕнеке хатĕрлекенсем çĕнĕ кăларăм валли çыравçăн илемлĕх тĕлĕшĕнчен çыпăçуллăрах варианчĕсене суйласа илнĕ.

Хайлавсене автор хăй кăтартнă е хаçатра пичетленнĕ вăхăт йĕркипе вырнаçтарнă.

Кĕнекене пичете хатĕрлессипе малтанах К.Д. Кириллов (1962—1996), каярах А.А. Тимофеев-Ыхра (1948—2004) тимленĕ, ку ĕçе В.П. Станьял та хутшăннă. Ун чухне Г. Тал-Мăрса çырнисене икĕ томпа кăларма палăртнă: пĕрремĕш томне сăвăсемпе проза, драма хайлавĕсем, иккĕмĕшне — куçарусем, çырусем, тĕрлĕ документ кĕртме шухăшланă. Ку кăларăм пĕр кĕнекеллĕ тухать, çавăнпа та ал çырусенчен проза тата куçарусен пайне кĕртме май килмерĕ.

Писатель пурăннă çулсенче чăваш илемлĕ литература чĕлхи норма тĕлĕшĕнчен йĕркеленсе çитмен-ха. Çавна шута илсе Г. Тал-Мăрса ал çырăвĕнчи чылай сăмаха кĕнекере автор çырнă пек хăварнă.

Г.В. Тал-Мăрса. 1914 ç.
Чĕмпĕр

Г.В. Тал-Мăрса, 1918 ç. Сăн ӳкерчĕкĕ хыçне «Мирсав Кĕрнук Ехимне Тярукка Ваçлей Якурĕнчен асăнмалăх. 21 июля 1918 г.» тесе çырнă

Хусанти чăваш театрĕн труппи. Сулахайри пĕрремĕш арçын — Г.В. Тал-Мăрса, унпа юнашар — С.П. Горский. Чи хыçалта (çӳллĕ арçын) — Паймук. 1919 ç. Хусан. Сăн ӳкерчĕкĕн оригиналĕ хыçĕнче çавăн пекех Петрова, Ырзем, Меценатов, Шевле, Леонтьев, Пушев ячĕсене çырнă

Сулахайран сылтăмалла (лараççĕ): Г.В. Тал-Мăрса, И.В. Соловьев (Тăвай тăрăхĕнчен, нумай çул хушши Совет Союзĕн Англири суту-илӳ представительствинче ĕçленĕ); тăраççĕ: Андреев (каярахпа Тутар республикинчи Сăпас районĕн райĕçтăвком председателĕнче вăй хунă), Васильев. 1919 ç. Хусан

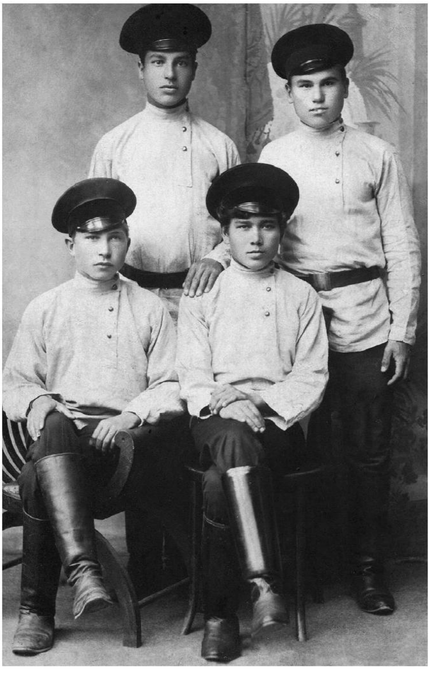

Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче вĕренекенсен ушкăнĕ. Сулахайран сылтăмалла (лараççĕ): М. Шашков, Г.В. Тал-Мăрса; (тăраççĕ): Вавила Смирнов, Федор Ефремов. 1913 ç. Чĕмпĕр. Сăн ӳкерчĕкĕ хыçне «Поздравляю Вас с новым местожительством. Желаю Вам всего хорошего. Шлю Вам на память фотографическую карточку. Снимались 1 сентября 1913 года. Мои товарищи Шашков, Смирнов и Ефремов. Милой сестре Елене в с. Тойси. От любимого брата Егора» тесе çырнă

Г.В. Тал-Мăрса
В. Шиллерăн
«Вăрă-хурахсем»
пьеси тăрăх
лартнă спек-
такльти рольте.
1919 ç. Хусан

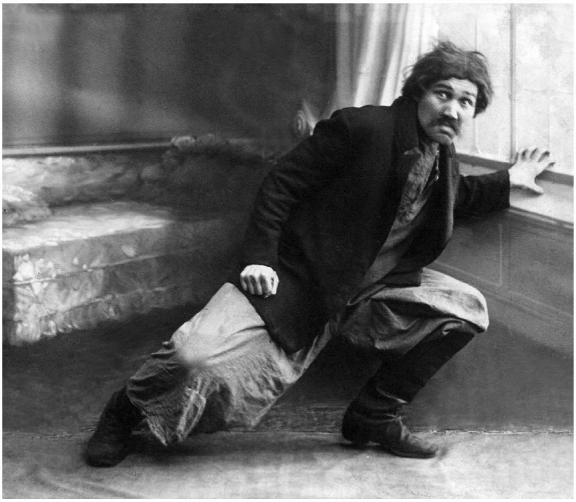

Чĕмпĕрти чăваш
шкулĕнче вĕре-
некенсен ушкăнĕ.
Сулахайран
сылтăмалла
(ларaççĕ):
Федор Ефремов,
Вавила Смирнов;
(тăраççĕ):
М. Шашков,
Г.В. Тал-Мăрса.
1913 ç. Чĕмпĕр.
Сăн ӳкерчĕк
хыçне «Дорогой
сестре Матрене.
Снимались
1 сентября 1913
года. Мои това-
рищи Шашков,
Смирнов и Еф-
ремов. На память
от любящего
брата Егора.
Ст. Убеи Буин-
ского уезда
Симбирской
губернии.
д. М. Убеи» тесе
çырнă

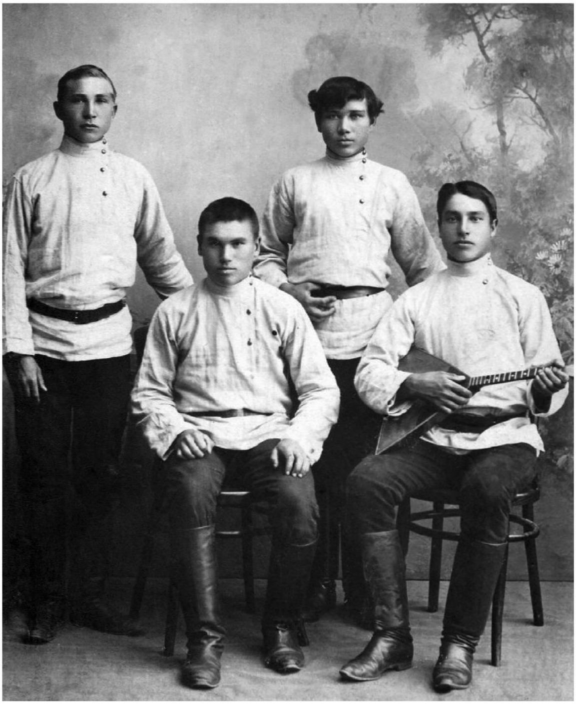

ТУПМАЛЛИ

Редактортан 3
«...Асăнĕ чăваш манăн ятăма» 4

ПОЭЗИ

«Хĕвел тухса çутатсан...» 20
Хĕрлĕ çар çыннин юрри . . . . —
Харамса 22
Чухăн халăх юрри 24
Хĕрлĕ ялав 26
Эй, тăван! 27
Пуян тарçи пулас мар 28
Канаш камшăн тăрăшать? 29
Эс ан макăр, сарă хĕр . . . . —
Чухăнсем 30
Хут купăс 31
Иртнĕ шухăшсем 32
Кам пулчĕ-ха вăл Ленин? 33
Ӳркенмесĕр утар-ха 34
Ах, куланай, куланай! 35
Вăйă юррисем 36
Кам çĕнĕрен кĕтет-ши? 37
Чăт, тăрăш, юлташ! 38
Кĕркунне 39
«Мăкăрланса пĕлĕтсем...» 40
«Салху çурçĕртен...» . . . . —
Пĕр хĕре 41
«Куçа уçса хупнăçем...» 43
Ухмахланса çырни . . . . —
«Мĕн, пурăнăç, хупала...» 45
«Çуркуннехи çутă хĕвел...» 47
А. Г-вой . . . . —
«Çурхи кунсем килет те...» 49
Чĕтнер ялĕнче . . . . —
Хĕл пуçламăшĕ 51
Хирте 52
«Çĕр ĕç çынни тĕнчипе...» 54

Икĕ юрă 54
«Çӳл ту çинче, çеçен хирте...» 55
Хама 56

ДРАМАТУРГИ

Кам айăпĕ? 58
Ухатер (Чăваш хыт кукарĕ) 102
Çĕнĕ пурнăç шурăмпуçĕ 128
Силпи – пăлхар пики 171
Вăйлисен айăпĕ 224

ЧĂНЛАВСЕМ. ÇЫРУСЕМ

1985 çулхи метрика кĕнекинчен çырса илни 297
Г.В. Тал-Мăрса драма труппин тĕп режиссерĕ пулнине ĕнентерекен хут . . . . —
Г.В. Тал-Мăрса командировкăна кайнине ĕнентерекен хут . . . . —
РКП(б) Чăваш бюровĕ Г.В. Тал-Мăрсана Чĕмпĕре яма ыйтса çырни 298
Çеçпĕл Мишши Г.В. Тал-Мăрса патне янă çыру . . . . —
А.Г. Григорьева (Мельникова) Г.В. Тал-Мăрса патне янă çыру . . . . —
Г.В. Тал-Мăрса А.Г. Григорьева (Мельникова) патне янă çыру . . . . —

Ăнлантарусем 299

Хушса пани 309
1. Г.В. Тал-Мăрса пурнăçĕпе пултарулăхĕнчи паллă пулăмсем . . . . —
2. Библиографи 310
Г.В. Тал-Мăрсан халиччен пичетленнĕ паллăрах хайлавĕсем . . . . —
Г.В. Тал-Мăрса пурнăçĕпе пултарулăхĕ çинчен çырнисем 311